

TIJORAT BANKLARIDA QIMMATLI QOG‘OZLAR BILAN OPERATSIYALARNI TASHKIL ETISH VA RIVOJLANTIRISH

Xurramova Fotima Bahodir qizi

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti

“Bank ishi va audit” yo‘nalishi, 3-bosqich talabasi

E-mail: fotimakhon005@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada tijorat banklarida qimmatli qog‘ozlar bilan operatsiyalarni tashkil etishning nazariy asoslari, ularning iqtisodiy mohiyati hamda amaliy ahamiyati yoritilgan. Shuningdek, banklarning qimmatli qog‘ozlar bozoridagi faoliyati, operatsiyalarni samarali tashkil etish mexanizmlari va mavjud muammolar tahlil qilingan. Tadqiqot natijasida tijorat banklarida qimmatli qog‘ozlar bilan operatsiyalarni rivojlantirish bo‘yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: tijorat banklari, qimmatli qog‘ozlar, bank operatsiyalari, fond bozori, investitsiya portfeli, obligatsiya, aksiya.

Аннотация: В данной статье рассмотрены теоретические основы организации операций с ценными бумагами в коммерческих банках, их экономическая сущность и практическая значимость. Также проанализирована деятельность банков на рынке ценных бумаг, механизмы эффективной организации операций и существующие проблемы. В результате исследования разработаны предложения и рекомендации по развитию операций с ценными бумагами в коммерческих банках.

Ключевые слова: коммерческие банки, ценные бумаги, банковские операции, фондовый рынок, инвестиционный портфель, облигация, акция.

Abstract: This article examines the theoretical foundations of organizing securities operations in commercial banks, their economic essence, and practical significance. It also analyzes banks' activities in the securities market, mechanisms for the effective organization of operations, and existing problems. As a result of the

research, proposals and recommendations have been developed to improve and develop securities operations in commercial banks.

Keywords: *commercial banks, securities, banking operations, stock market, investment portfolio, bond, share.*

KIRISH

So‘nggi yillarda O‘zbekiston Respublikasida moliya bozorini rivojlantirish, xususan qimmatli qog‘ozlar bozorini takomillashtirish hamda tijorat banklarining ushbu bozordagi ishtirokini kengaytirishga alohida e‘tibor qaratilmoqda. Mamlakat iqtisodiyotini modernizatsiya qilish va moliyaviy resurslardan samarali foydalanishda fond bozori muhim o‘rin egallaydi.

Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-60-son Farmoni doirasida moliya bozorlarini rivojlantirish, bank tizimini transformatsiya qilish va kapital bozorini chuqurlashtirish ustuvor yo‘nalish sifatida belgilangan¹. Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-90-son Qarori asosida qimmatli qog‘ozlar bozorini kengaytirish, banklarning ushbu sohadagi ishtirokini faollashtirishga qaratilgan chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda². Natijada, tijorat banklarida qimmatli qog‘ozlar bilan operatsiyalarni tashkil etish va rivojlantirish masalasi dolzarb ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etmoqda.

ADABIYOTLAR SHARHI

Iqtisodiy tadqiqotlarda qimmatli qog‘ozlarini rivojlantirish va ularni baholashga oid turli xil yondashuvlar mavjud. O‘zbekiston Respublikasining “Qimmatli qog‘ozlar bozori to‘g‘risida”ги қонунига кўра³, Davlat qimmatli qog‘ozlarini chiqarish emissiya risolasisiz va davlat qimmatli qog‘ozlarining chiqarilishi davlat ro‘yxatidan o‘tkazilmagan holda qonun hujjatlarida belgilangan tartibda amalga oshiriladi.

¹ O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son Farmoni.

² O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-90-son Qarori, 2022-yil.

³ O‘zbekiston Respublikasining 2008-yil 22-iyuldagi “Qimmatli qog‘ozlar bozori to‘g‘risida”gi O‘RQ-163-son qonuni.

Radeef Chundakkadan va Subash Sasidharalar o'z ilmiy ishlarida kunlik ma'lumotlar asosida davlat obligatsiyalari daromadliligi va likvidliligini o'rganadilar. Mualliflar davlat qimmatli qog'ozlarini baholashda yangi likvidlik ko'rsatkichini taklif etishadi va natijada, ushbu likvidlik ko'rsatkichining o'zgarishi davlat qimmatli qog'ozlari daromadliligiga sezilarli ta'sir etishini isbotlaydilar. Shuningdek, ushbu likvidlik ko'rsatkichi davlat qimmatli qog'ozlar daromadliligining o'zgaruvchanligiga sezilarli ta'sir kuchiga ega ekanligini aniqlaydilar⁴. Raghuram Rajan (2010) – "Fault Lines: How Hidden Fractures Still Threaten the World Economy" asarida Rajan qimmatli qog'ozlar bozoridagi tizimli risklarning rivojlanishiga e'tibor qaratadi. U global moliyaviy tizimdagi kuchlanishlar va ulardan kelib chiqadigan qimmatli qog'ozlar bozoridagi muammolarni bartaraf etish uchun ko'proq tartibga solish va barqarorlikni oshirish choralarini tavsiya qiladi.⁵

Mahalliy olimlardan K.Tolipov, A.Obidov, S. Razzakovalarning ta'kidlashicha "mamlakatimizda amaldagi qonunchilikka asosan bank faoliyatini amalga oshirish uchun litsenziyaga egabo'lgan tijorat banklari qimmatli qog'ozlar bozorida investitsiya vositachisi, investitsiyaaktivlarini ishonchli boshqaruvchisi va investitsiya maslahatchisi sifatida kasbiy faoliyatni amalga oshirishga haqlidirlar. Bunda tijorat banklari tomonidan qimmatli qog'ozlar bozoridagi kasbiy faoliyatni amalga oshirish uchun litsenziya olish talab etilmaydi"⁶. Xuddi shuningdek, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori Haydarov (2022) o'zining ilmiy ishida: "Qimmatli qog'ozlar bozori – bu moliyaviy vositalar, jumladan aksiyalar, obligatsiyalar va boshqa qimmatli qog'ozlar sotiladigan va sotib olinadigan muhim iqtisodiy maydon bo'lib, unda moliyaviy institutlar va investorlar o'rtasida kapital almashinuvi sodir bo'ladi. Ushbu bozor, nafaqat investitsiya imkoniyatlari yaratish,

⁴ Radeef Chundakkadan, Subash Sasidhara. Liquidity pull-back and predictability of government security yield volatility // Economic Modelling, Volume 77, March 2019, Pages 124-132.

⁵ Raghuram G. Rajan (2010) Fault Lines: How Hidden Fractures Still Threaten the World Economy . P. 175-178.

⁶ Толипов К., Обидов А., Раззакова С. Қимматли қоғозлар бозори саволлар жавабларда. – Т.: Консәудитинформ-Нашр 2010. 8.

balki iqtisodiyotning umumiy moliyaviy barqarorligini ta'minlash va korporativ rivojlanishni rag'batlantirishda ham asosiy vazifani bajaradi. Qimmatli qog'ozlar bozori, iqtisodiy o'sish va rivojlanishning katalizatori sifatida, mablag'larni eng samarali yo'nalishlarga taqsimlash imkoniyatini beradi”⁷ degan tarzda ta'rifni bildirgan. Albatta, ushbu ta'rifda qimmatli qog'ozlar sub'ektlari, ularning emitentlari xususidagi masalalar e'tibordan chetda qolgan. Bularning barchasi mazkur masalalar bo'yicha nazariy va ilmiy jihatdan tadqiqot ishlarini amalga oshirish zaruriyati mavjudligidan dalolat beradi.

Fikrimizcha, qimmatli qog'ozlar nafaqat daromad olish vositasi, balki tijorat banklari uchun likvidlikni boshqarish, risklarni kamaytirish va investitsiya portfelini diversifikatsiya qilishning asosiy instrumenti hisoblanadi. Shu sababli, qimmatli qog'ozlar banklarning moliyaviy barqarorligini ta'minlashda strategik ahamiyatga ega bo'lgan aktiv sifatida qaralishi lozim.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqotda tijorat banklarida qimmatli qog'ozlar bilan operatsiyalarni tashkil etish va rivojlantirish jarayonlarini o'rganishda ilmiy bilishning umumiy va maxsus usullaridan foydalanildi. Tadqiqotning nazariy asosini qimmatli qog'ozlar bozori, bank tizimi faoliyati hamda investitsiya portfelini boshqarish bo'yicha iqtisodiy nazariyalar tashkil etadi.

Tadqiqot jarayonida tahlil va sintez, taqqoslash, tizimli yondashuv hamda statistik tahlil usullaridan foydalanildi. Tahlil va sintez usuli orqali tijorat banklarining qimmatli qog'ozlar bilan amalga oshiradigan operatsiyalari bo'yicha mavjud nazariy va amaliy ma'lumotlar o'rganildi va umumlashtirildi. Taqqoslash usuli yordamida turli banklar faoliyati hamda xalqaro tajribalar o'rtasidagi farqlar aniqlandi. Tizimli yondashuv qimmatli qog'ozlar bilan operatsiyalarni bank faoliyatining yaxlit tizimi sifatida ko'rib chiqish imkonini berdi. Statistik tahlil usuli esa banklar faoliyatidagi asosiy ko'rsatkichlarni o'rganish va ularning o'zgarish

⁷ Haydarov O'. (2022) "Investitsiyalar". darslik TDIU. –T. 27-b.

tendensiyalarini baholashda qo'llanildi. Olingan natijalarni umumlashtirish orqali ilmiy asoslangan xulosalar ishlab chiqildi.

Shuningdek, tadqiqot davomida O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki ma'lumotlari, amaldagi qonunchilik hujjatlari, Prezident farmon va qarorlari hamda mahalliy va xorijiy iqtisodiy adabiyotlardan keng foydalanildi. Ushbu metodologik yondashuvlar tijorat banklarida qimmatli qog'ozlar bilan operatsiyalarni tashkil etish holatini chuqur tahlil qilish va ularni rivojlantirish bo'yicha asoslangan ilmiy takliflar ishlab chiqish imkonini berdi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Tijorat banklarida qimmatli qog'ozlar bilan operatsiyalarni tashkil etish amaliyoti shuni ko'rsatadiki, banklar ushbu instrumentlardan asosan daromad manbaini diversifikatsiya qilish, likvidlikni boshqarish hamda risklarni kamaytirish maqsadida foydalanadi. Qimmatli qog'ozlar portfeli tarkibida davlat obligatsiyalari, korporativ obligatsiyalar va ayrim hollarda aksiyalar asosiy o'rin egallaydi.

Quyidagi jadvalda 2020–2024 yillarda O'zbekiston tijorat banklarining qimmatli qog'ozlarga kiritgan investitsiyalari ko'rsatilgan.

1-jadval.

2020-2024 yillarda O'zbekiston tijorat banklarining qimmatli qog'ozlarga kiritgan investitsiyalari(mlrd so'mda)

Yil	Davlat obligatsiyalari	Korporativ obligatsiyalar	Aksiyalar	Jami investitsiyalar
2020	4 150	870	430	5 450
2021	5 600	1 120	510	7 230
2022	6 980	1 480	640	9 100
2023	8 250	1 950	710	10 910
2024	9 430	2 380	820	12 630

Manba: Markaziy bank va Toshkent fond birjasi ochiq ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tayyorlandi.

Jadval ma'lumotlari shuni ko'rsatadiki, 2020–2024 yillarda tijorat banklarining qimmatliqog'ozlarga kiritgan mablag'lari izchil o'sib borgan. Xususan, davlat obligatsiyalarigainvestitsiyalar 4,15 trln so'mdan 9,43 trln so'mga ko'tarilgan

bo'lib, bu segment tijorat banklari uchun eng ishonchli aktiv sifatida yetakchi o'rinda qolmoqda. Korporativ obligatsiyalarga qiziqish ham keskin oshib, besh yil ichida qariyb uch barobar o'sgan. Aksiyalarga investitsiyalar hajmi esa nisbatan past bo'lsa-da, 430 mlrd so'mdan 820 mlrd so'mga ko'tarilib, 1,9 barobar o'sish kuzatilgan. Umuman olganda, bu davrda banklarning qimmatli qog'ozlar bozoridagi jami investitsiyasi 2,3 barobarga ortgan.

Tijorat banklarining qimmatli qog'ozlar bozoridagi kelajakdagi yo'nalishlari

Banklar raqamli texnologiyalarni joriy etish va qimmatli qog'ozlar bozorida o'z pozitsiyalarini mustahkamlash uchun bir qator istiqbolli yo'nalishlarni o'rganishlari zarur:

- Fintech bilan integratsiya va hamkorlik.

Banklar fintech kompaniyalari bilan hamkorlik qilish orqali qimmatli qog'ozlar bozoridagi innovatsiyalarni tezroq joriy etishlari mumkin. Bu, o'z navbatida, yangi mahsulotlar va xizmatlarni yaratish, mijozlar bazasini kengaytirish va operatsion xarajatlarni kamaytirishga yordam beradi.

- Blockchain va smart-kontraktlardan foydalanish.

Blockchain texnologiyasi va smart-kontraktlar qimmatli qog'ozlar bilan bog'liq operatsiyalarni avtomatlashtirish, operatsiyalar xavfsizligini oshirish va xarajatlarni kamaytirishga xizmat qiladi. Banklar ushbu texnologiyalarni qo'llash orqali bozorda o'z raqobatbardoshligini oshirishi mumkin.

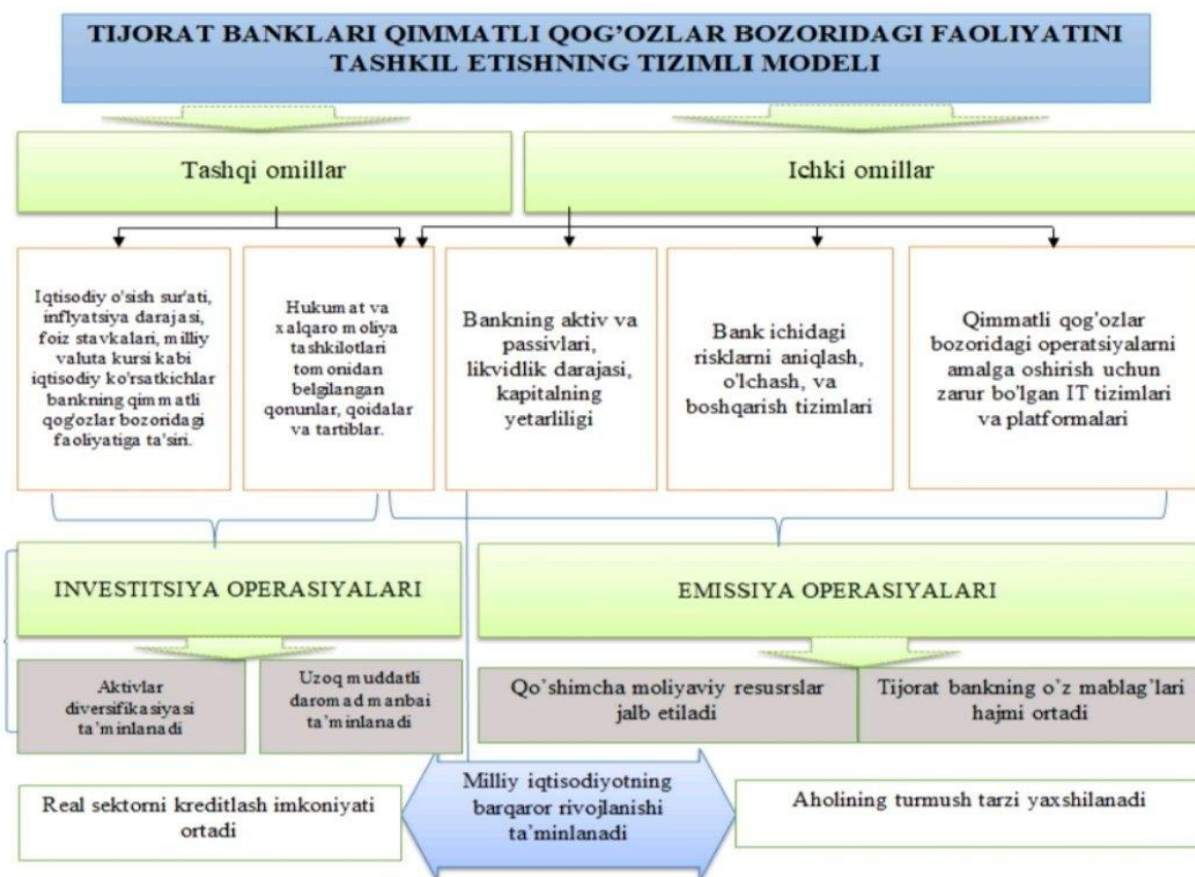
- Kriptoaktivlar bilan ishlash.

Kriptoaktivlar va raqamli tokenlar qimmatli qog'ozlar bozorida yangi imkoniyatlar ochmoqda. Tijorat banklari bu aktivlar bilan ishlash uchun infratuzilmani rivojlantirish va regulyativ talablarni inobatga olgan holda strategiyalarni ishlab chiqishlari zarur.

- Yangi xizmat turlarini rivojlantirish.

Mijozlarga keng ko'lamli xizmatlar taklif qilish, xususan, raqamli qimmatli qog'ozlar va innovatsion investitsiya mahsulotlarini joriy etish, banklarga yangi

mijozlarni jalb qilish va bozordagi o'rnini mustahkamlash imkonini beradi. Tijorat banklarining qimmatli qog'ozlar bozoridagi faoliyatini rivojlantirish kontseptsiyasini tuzishga endogen va ekzogen omillar ta'sir etishini inobatga olib, quyidagi rasmda ushbu omillarning tizimli modelini ko'rib chiqamiz.

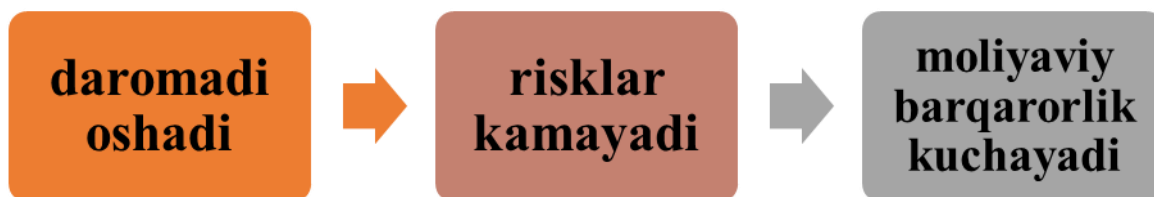

1-rasm. Tijorat Banklarining qimmatli qog'ozlar bozoridagi faoliyatini tashkil etishning tizimi modeli⁸

Ushbu rasmda Tijorat banklarining qimmatli qog'ozlar bozoridagi faoliyatini tashkil etishning modeli va u model ichki va tashqi omillar asosida yaratilganligini va ular ham turlarga bo'linishini ko'rishimiz mumkin.

Agar tijorat banklarida qimmatli qog'ozlar operatsiyalari kengaytirilsa, banklarning:

⁸ Nosirov E.I. (2006) "Qimmatli qog'ozlar bozorida tijorat banklarining rolini oshirish masalalari". dissertatsiyasi

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, tijorat banklarida qimmatli qog'ozlar bilan operatsiyalarni tashkil etish va rivojlantirish bank tizimining zamonaviy bosqichdagi eng muhim va istiqbolli yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. O'tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatdiki, hozirgi kunda banklar faoliyatida kredit operatsiyalari ustunlik qilayotgan bo'lsa-da, qimmatli qog'ozlar bilan operatsiyalarning ulushi nisbatan past darajada qolmoqda. Bu esa banklarning daromad manbalarini yetarli darajada diversifikatsiya qilinmaganini va fond bozori instrumentlaridan to'liq foydalanilmayotganini anglatadi.

Shu bilan birga, qimmatli qog'ozlar bilan operatsiyalar tijorat banklari uchun qo'shimcha daromad manbai bo'lishi bilan birga, likvidlikni boshqarish, risklarni kamaytirish hamda moliyaviy barqarorlikni ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Rivojlangan davlatlar tajribasi ham banklarning fond bozoridagi faol ishtiroki ularning umumiy samaradorligini sezilarli darajada oshirishini tasdiqlaydi.

Mazkur tadqiqot natijalariga asoslanib, quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

Birinchidan, tijorat banklarining qimmatli qog'ozlar bozoridagi ishtirokini kengaytirish maqsadida yangi moliyaviy instrumentlarni joriy etish va mavjud instrumentlar turlarini ko'paytirish zarur.

Ikkinchidan, banklarning investitsiya portfelini diversifikatsiya qilish orqali qimmatli qog'ozlar ulushini bosqichma-bosqich oshirish lozim.

Uchinchidan, qimmatli qog'ozlar bilan operatsiyalarda risklarni baholash va boshqarishning zamonaviy tizimlarini joriy etish banklarning moliyaviy barqarorligini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Umuman olganda, yuqoridagi takliflarning amaliyotga joriy etilishi tijorat banklarida qimmatli qog'ozlar bilan operatsiyalarni samarali tashkil etish va

rivojlantirishga, shuningdek, mamlakat moliya bozorining barqaror va chuqur rivojlanishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son Farmoni.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-90-son Qarori, 2022-yil.
3. O‘zbekiston Respublikasining 2008-yil 22-iyuldagi “Qimmatli qog‘ozlar bozori to‘g‘risida”gi O‘RQ-163-son qonuni.
4. Radeef Chundakkadan, Subash Sasidhara. Liquidity pull-back and predictability of government security yield volatility // Economic Modelling, Volume 77, March 2019, Pages 124-132.
5. Raghuram G. Rajan (2010) Fault Lines: How Hidden Fractures Still Threaten the World Economy . P. 175-178.
6. Толипов К., Обидов А., Раззакова С. ҚИММАТЛИ ҚОҒОЗЛАР БОЗОРИ САВОЛЛАР ВАЖАВОБЛАРДА. – Т.: Консаудитинформ-Нашр 2010. 8.
7. Haydarov O'. (2022) “Investitsiyalar”. darslik TDIU. –T. 27-b.
8. Nosirov E.I. (2006) “Qimmatli qog‘ozlar bozorida tijorat banklarining rolini oshirish masalalari”. dissertatsiyasi